

**Analytical Comparison of Imam Ali's Living Sirah in Family Expenses Before
and After His Rule**

Hassan Sadeghi Panah (Author)¹ | Hamidreza Motahari² | Hossein Abdolmohammadi,³

(DOI): [10.22034/skh.2024.19552.1528](https://doi.org/10.22034/skh.2024.19552.1528)

Abstract

Original Article

P 194 -215

Imam Ali ibn Abi Talib, as a figure who, on the one hand, fully adhered to the life of the Messenger of God and, on the other hand, held the position of Imamate after the death of the Holy Prophet of Islam, his words and behavior serve as a model for his followers, and therefore, his life has been the subject of discussion and debate from various aspects and from the early periods. Imam Ali's "lifestyle", as part of the scope of his Sirah, is an issue that has attracted the attention of researchers, especially in recent times. However, analyzing the role of the government and comparing the period before and after the government in this issue has been neglected. Given the importance of the subject and using the descriptive-analytical method, the present study has attempted to examine and analyze Imam Ali's livelihood and spending on family matters in the period before and after the government. The findings of the research indicate that the government did not play a role in the issue of spending on dowry, alimony, and the needs of wives, maidservants, children, and servants, in terms of quantity or excess, and Imam Ali observed the requirements of each period in non-personal matters. But in the matter of housing and household goods, the government played a fundamental role; to the extent that the Imam avoided building a house for himself and was content to live in a borrowed house. He also refrained from having any ceremonial goods.

Keywords: Imam Ali, role of governance, living sirah, expenses, family affairs..

1 - Department of History of the Ahl al-Bayt, Higher Education Complex for Islamic History, Sirah and Civilization, Al-Mustafa International University, Qom, Iran /
h_sadeghipanah@miu.ac.ir

2 - Associate Professor, Research Institute for History and Sirah of the Ahl al-Bayt, Research Institute for Islamic Sciences and Culture / h.motahari@isca.ac.ir

3. Department of History of the Ahl al-Bayt, Higher Education Complex for Islamic History, Sirah and Civilization, Al-Mustafa International University, Qom, Iran /
hosein_abdolmohamadi@miu.ac.ir

Received: 2024-06-08 | Revised: 2024-09-16 | Accepted: 2024-10-06

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution4.0 | <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقایسه تحلیلی سیره‌ی معیشتی امام علی (ع) در هزینه کردهای امور خانواده در قبل و بعد از حاکمیت

حسن صادقی پناه (نویسنده مسؤل) ^۱ | حمیدرضا مطهری ^۲ | حسین عبدالمحمدی ^۳

شناسه دیجیتال (DOI): [10.22034/skh.2024.19552.1528](https://doi.org/10.22034/skh.2024.19552.1528)

نوع مقاله: علمی پژوهشی

چکیده

ص: ۲۱۵/۱۹۴

امام علی ابن ابی طالب (ع) به‌عنوان شخصیتی که از یک سو، تقید کامل به سیره رسول خدا (ص) داشت و از دیگر سو، پس از رحلت پیامبر مکرم اسلام (ص) از جایگاه امامت برخوردار بود، گفتار و رفتار او برای پیروانش، جنبه‌ی الگویی دارد و از همین رو، سیره‌ی آن حضرت از ابعاد مختلف و از ادوار اولیه مورد بحث و گفت‌وگو بوده است. «سیره‌ی معیشتی» امیر مومنان امام علی (ع)، به‌مثابه بخشی از گستره‌ی سیره‌ی ایشان، مساله‌ای است که به‌خصوص در دوره‌های اخیر مورد توجه محققان بوده است، اما تحلیل نقش حاکمیت و مقایسه دوران قبل و بعد حکومت در این مساله، مغفول مانده است، که پژوهش حاضر سعی کرده است با توجه به اهمیت موضوع و با بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی، سیره‌ی معیشتی و هزینه کرد امیر مومنان امام علی (ع) در امور خانوادگی را در دوران قبل و بعد حاکمیت بررسی و تحلیل کند. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است، که حاکمیت در مساله هزینه کرد برای مهریه، نفقه و نیازهای همسران، فرزندان و خدمت‌کاران، نقشی در کمی یا فزونی نداشته و امام علی (ع) در مسایل غیر شخصی، اقتضانات هر دوره را رعایت می‌کرده است؛ اما در مساله مسکن و لوازم خانه، حاکمیت نقش اساسی داشته؛ تا جایی که حضرت از ساختن منزل برای خود پرهیز کرده و به سکونت در خانه عاریه‌ای اکتفا کرده است. هم‌چنین از داشتن لوازمی که جنبه‌ی تشریفاتی داشته است، خودداری کرده است. **واژگان کلیدی:** امام علی (ع)، نقش حاکمیت، سیره‌ی معیشتی، هزینه‌ها، امور خانوادگی.

۱- گروه تاریخ اهل‌بیت (ع)، مجتمع آموزش عالی تاریخ، سیره و تمدن اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران /

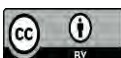
h_sadeghipanah@miu.ac.ir

۲- دانش‌یار پژوهشکده تاریخ و سیره اهل‌بیت (ع) پژوهش‌گاه علوم و فرهنگ اسلامی / h.motahari@isca.ac.ir

۳- گروه تاریخ اهل‌بیت (ع)، مجتمع آموزش عالی تاریخ، سیره و تمدن اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران /

hosein_abdolmohamadi@miu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۱۹ | تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۲۶ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۱۵

مقدمه

امیر مومنان امام علی^(ع)، شخصیتی است، که در تمام ابعاد زندگی از سیره رسول خدا^(ص) الگو می‌گرفت و نزدیک‌ترین فرد به پیامبر مکرم اسلام^(ص) در رفتارهای فردی، خانوادگی و اجتماعی بود. امام علی^(ع) همواره رفتارهایش را به سیره‌ی پیامبر گرامی اسلام^(ص) مستند می‌کرد و پس از رحلت آن حضرت، به دلیل التزام و پای بندی شدید به سیره‌ی ایشان، بهای سنگینی را متحمل شد و در نهایت جان‌ش را در این راه تقدیم کرد. جایگاه امیر مومنان امام علی^(ع) به‌عنوان امام و متعبد به سیره‌ی نبی مکرم اسلام، همواره عالمان و اندیشمندان شیعه را وا داشته است، زندگی آن حضرت را از زوایای مختلف مورد بررسی قرار دهند و هرکدام به سهم خود در این راستا نقشی ایفا کنند. یکی از ابعاد سیره‌ی امام علی این ابی‌طالب^(ع)، جنبه‌ای اقتصادی و معیشتی است، که از دیرباز تا کنون، مورد توجه تاریخ‌نگاران و محققان بوده است و شاید چنین تصور شود، که جایی برای پژوهش در این زمینه باقی نمانده باشد؛ اما نگاه عمیق‌تر و جزئی‌تر به این مقوله، به این نکته رهنمون می‌گردد که هنوز زوایای ناپیدایی بسیاری وجود دارد، که باید کشف و تحلیل گردد و افق‌های جدیدی در این باب گشوده شود. نگارنده با همین نگاه، به مساله‌ای جدیدی دست یافت که هنوز در پژوهش‌های انجام شده، به آن توجه نشده و آن عبارت است از: مقایسه سیره‌ی معیشتی امام علی^(ع) در دوران قبل و بعد از حکومت به‌منظور دستیابی به نقش حاکمیت در این مساله.

با توجه به مساله مطرح شده و اهمیت و ضرورت بررسی و تحلیل آن، نگارنده سعی کرده است، طرحی را در قالب ارایه‌ای چند مقاله فراروی محققان قرار دهد و مباحث تکمیلی را به آن‌ها وا گذارد. این طرح، شامل سه محور (مصارف شخصی، خانوادگی و اجتماعی) است، که هر یک به‌طور مجزا مورد بررسی قرار می‌گیرد. در نوشتار پیش‌رو، مقایسه سیره‌ی معیشتی امیر مومنان امام علی^(ع) در حوزه‌ی مصارف و هزینه کردهای خانوادگی در دوران قبل و بعد از حاکمیت، با روش توصیفی - تحلیلی، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

در باره پیشینه‌ی تحقیق و شناسایی خالاهای آن‌ها، معرفی مهم‌ترین آن‌ها ضروری می‌نماید: ۱. «دانش‌نامه امام علی^(ع)»، نگاشته جمعی از محققان؛ در جلد هفتم این دانش‌نامه به ابعاد گوناگون اقتصاد و معیشت در اندیشه و رفتار امام علی^(ع) پرداخته شده است، اما از آن‌جا که طرح جامع و نظام‌مندی مورد نظر نبوده است، موضوعات مختلف در قالب مقالات علمی بررسی شده است، که میان آن‌ها انسجام و پیوستگی مطالب به چشم نمی‌آید. بنابراین، نمی‌تواند هدف این تحقیق را که مبتنی بر ارایه‌ی طرح جامع و منسجم است، برآورده کند.

۲. «سیره‌ی اقتصادی امام علی (ع)»، اثر سید رضا حسینی؛ این کتاب در دو بخش «تولید و کسب درآمد» و «مصرف و تخصیص درآمد»، به بررسی سیره‌ی معیشتی امیر مومنان امام علی (ع) پرداخته است. هرچند این اثر، شباهت بسیاری با موضوع تحقیق حاضر دارد، اما تکرار بعضی از مباحث و تداخل مباحث کلامی و تاریخی و گاه داشتن نگاه کلامی به بحث موجب شده است، که مولف نتواند تحلیل مناسبی از شیوه‌ی اقتصادی امام علی (ع) ارائه دهد. مضافاً که رویکرد آن، ارزیابی اطلاعات به ترتیب سیر زندگی آن حضرت بوده و در صدد بررسی تطبیقی سیره‌ی آن حضرت در قبل و بعد از حکومت و نقش حاکمیت در معیشت ایشان نبوده است.

۳. «نظام اقتصاد علوی»، نوشته احمد علی یوسفی؛ نویسنده‌ی در این کتاب به دنبال استنباط و استخراج نظام اقتصاد علوی است. از این‌رو، با استناد به گفتار و سیره‌ی امام علی ابن ابی طالب (ع)، مبانی، اهداف و اصول راهبردی مشخصی را برای رسیدن به نظام اقتصاد علوی ارائه داده است. تمرکز این اثر، بیش‌تر بر تبیین نظام اقتصاد حکومتی حضرت امام علی (ع) بوده است و از همین‌رو، نسبت به موضوع این تحقیق، حاوی اطلاعات پراکنده‌ی بیش نیست.

۴. «منابع مالی اهل بیت (ع)»، اثر نورالله علی دوست خراسانی. این کتاب در باره‌ی اموال خصوصی و عمومی و همچنین هدایا و کمک‌های مالی اهل بیت (ع) اطلاعات خوبی را جمع‌آوری کرده است و در میان نوشته‌های مربوط به سیره‌ی معیشتی امیر مومنان امام علی ابن ابی طالب (ع)، مناسب‌تر به نظر می‌رسد. با این وجود، فاصله‌ی قابل توجهی میان آن و تحقیق حاضر وجود دارد؛ زیرا تمرکز این تحقیق بر نقش حکومت در سیره‌ی معیشتی آن حضرت در امور خانواده است.

۵. «سیره‌ی معیشتی معصومان (ع)»، نگاشته‌ی یدالله مقدسی. در این کتاب، سیره‌ی معیشتی معصومان (ع) با رویکرد تأثیرگذاری این سیره در میان معتقدان به اهل بیت (ع) مورد بررسی قرار گرفته است، اما ابعاد اجتماعی، مدیریتی و سیاسی مالی امامان و پیشوایان اطهار (ع) بررسی نشده است. گرچه این کتاب در باره‌ی درآمدها و مصارف اهل بیت (ع)، اطلاعات خوبی را دربردارد، اما از آن لحاظ، که بحث آن عام است و سیره‌ی همه‌ی پیشوایان معصوم (ع) را پوشش می‌دهد، از طرح مباحث مهمی چون نقش حکومت در سیره‌ی معیشتی امیر مومنان امام علی ابن ابی طالب (ع) به دورمانده است.

۱. مفهوم‌شناسی

۱.۱. حکومت و حاکمیت

حکومت در لغت به معنای حکم راندن، فرمان‌روایی کردن بر یک شهر یا کشور و اداره کردن شئون اجتماعی و سیاسی مردم آمده است. (عمید، ۱۳۷۵: ذیل واژه حکم) در اصطلاح علوم سیاسی و اجتماعی حکومت تعاریف متعددی دارد؛ بر اساس یک تعریف، حکومت عبارت است از: مجموعه نهادهایی که در یک پیوند و ارتباط تعریف شده با یکدیگر، در یک سرزمین مشخص و بر اجتماع انسانی ساکن در آن، اعمال حاکمیت می‌کنند. (واعظی، ۱۳۸۵: ۳۱ - ۳۲) گاه نیز، حکومت به قدرت سیاسی منسجم و سازمان یافته‌ای که در شئون گوناگون اجتماعی تصمیم‌گیری و امر و نهی می‌کند، تعریف می‌شود (عالم، ۱۳۹۴: ۱۴۴ - ۱۴۹) و گاه حکومت مجموعه دستگاهی است، که بر جامعه اقتدار و چیرگی دارد و باعث از بین رفتن ضعف و فتور در اجتماع شده، به هر گونه اختلاف و تفرقه و تشنّت در جوامع انسانی پایان می‌دهد. این اصطلاح در قرآن در معنای «تمایز کردن حق از باطل و قضاوت» به کار رفته است. (مائده / ۴۹ و نساء / ۵۸) در این تحقیق مراد از حکومت همین معنای اخیر و وسیع است، چنان‌که حضرت امام علی ابن ابی‌طالب^(ع) در نهج‌البلاغه و دیگر احادیث، واژه‌ی حکومت را در معنای وسیع سیاسی، قضایی و اقتصادی به کار برده است. (ر ک: نهج‌البلاغه، خطبه‌های ۲۳، ۳۵، ۳۶، ۱۶۳، ۱۷۷ و نامه ۵۳)

۲.۱. سیره‌ی معیشتی

کلمه‌ی سیره، در لغت بروزن فعله و اسم مصدر از فعل سار یسیر است، که مصادر و مشتقات متعددی در کتاب‌های لغت برای آن ذکر شده است. به گفته‌ی راغب اصفهانی: «سیر یعنی حرکت در روی زمین، در زمین راه رفتن و گذشتن و عبور کردن. «سیره» یعنی حالت و روشی که انسان و غیر انسان، نهاد و وجود شان بر آن قرار دارد، خواه غریزی و خواه اکتسابی باشد.» (راغب اصفهانی، ۱۴۰۴: ج ۱، ۴۳۲) این منظور سیره را در زبان عربی از ماده سیر دانسته و معتقد است؛ که این واژه به معنای متفاوت از قبیل: طریقه و سنت آمده است. (ابن منظور، ۱۴۱۶: ج ۴، ۳۹۰) نیز گفته شده است، که «سیره» اسم مصدر از باب «سار یسیر سیرا»، به معنای (رفتن) و مصدر از باب تفعیل «تسییر» به معنای (راه انداختن) و به راه وا داشتن است و چنان‌چه آن را به باب تفاعل «تسایر» ببریم، به معنای (پذیرفتن) و همراهی و همگامی خواهد بود. (همان، ۳۸۹: فیروزآبادی، ۱۹۹۷: ج ۲، ۵۴) اما سیره در اصطلاح، به معنای متفاوتی، به کار رفته است (نک: طباطبایی، ۱۳۷۸: ج ۱۴، ۱۹۹؛

احسانی،: ۲۱؛ حسینی‌زاده، ۱۳۹۸: ج ۱، ۱۰) و تعریف واحد و مساوی که مورد وفاق همه‌ی اندیشمندان باشد، تا کنون در باره‌ی آن وجود ندارد. مورخانی که در باره پیامبر گرامی اسلام (ص) و روش زندگی او کتاب نوشته کرده‌اند، تاریخ خود را «سیره النبی» نامیده‌اند، که به معنای رفتارشناسی و سبک شناسی است. (بنگرید به: ابن هشام، بی‌تا: ج ۱، ۱۵) به تعبیر شهید مطهری؛ سیره‌ی پیامبر گرامی اسلام (ص) یعنی سبک و متدی که پیامبر اکرم (ص) در عمل و در روش برای مقاصد خودش به کار می‌برد. (مطهری، ۱۳۹۳: ۵۲) بنابراین، مراد از سیره، در این نوشتار، به معنای سبک و شیوه‌ی رفتار امیر مومنان امام علی (ع) بر اساس اصول و مبانی فکری آن حضرت است، که در کلام امام حسین (ع) نیز، به آن اشاره شده است. (ر.ک: ابن شهر آشوب مازندرانی، ۱۳۷۹: ج ۴، ۸۹)

واژه‌ی «عیش» در لغت به معنای زندگی و واژه‌ی «معیشت» به معنای آن چه که مایه‌ی زندگی است، به کار رفته است: «العیش: الحیاة، والمعیشه: الّتی یعیش بها الإنسان من المطعم والمشرب». (فراهیدی، ۱۴۰۸: ج ۵، ۲۹۱) در میراث موجود از امام علی ابن ابی‌طالب (ع) در قالب خطبه‌ها، نامه‌ها و ... این واژگان به همان معانی لغوی به کار رفته‌اند. به عنوان نمونه (ر.ک: نهج‌البلاغه، خطبه ۱۸۲) بنابراین، مفهوم معیشت در سیره‌ی امیر مومنان امام علی ابن ابی‌طالب (ع)، با تاثیر از اقتضائات زندگی فردی و اجتماعی، هم شامل چگونگی ایجاد منابع درآمد برای تهیه‌ی اسباب و وسایل زندگی (از قبیل مسکن، خوراک، پوشاک و...) و هم شامل چگونگی هزینه کردن برای مصرف آن‌ها می‌شود. بنابراین، سیره‌ی معیشتی، به نوع مواجهه امام علی (ع) با منابع و هزینه درآمد گفته می‌شود، که همواره در سیره‌ی آن حضرت، تداوم داشته و در قالب منش، سبک و روش خاص در زندگی ایشان جاری بوده است.

۲. مقایسه سیره‌ی معیشتی امام علی (ع) در دوران قبل و بعد از حاکمیت

۱.۲. مصارف همسران، کنیزان، فرزندان و خدمت‌کاران

یکی از مسایل اساسی در زندگی امام علی ابن ابی‌طالب (ع)، تشکیل خانواده و همسرگزینی و تامین نیازهای معیشتی خانوادگی (اعم از همسران، خدمت‌کاران، کنیزان و فرزندان) است که بخشی از هزینه کردهای حضرت به این امر اختصاص داشته است. این مسأله ابعاد مختلفی (مانند مهریه، جهیزیه، ولیمه و...) را دربر می‌گیرد که هرکدام نیازمند بررسی جداگانه است. تعیین مقدار هزینه کرد امام علی (ع) برای این امر، از چند جهت کار دشواری است: یکی این که امام علی (ع) پس از شهادت حضرت فاطمه زهرا (س)، همسران متعددی برگزیده است؛ دوم این که افزون بر همسران،

حضرت امام علی^(ع) کنیزانی نیز، داشته است، که برخی آن‌ها دارای فرزند بوده‌اند و سوم این‌که غیر از حضرت فاطمه زهرا^(س)، در مورد دیگر همسران و کنیزان ایشان، هیچ اطلاعی به لحاظ میزان مهریه، جهیزیه، ولیمه و... وجود ندارد. با این وجود، سعی بر آن است، که تا حد ممکن و با استفاده از شواهد و قرائن، به بررسی این موضوع پرداخته شود.

در باره‌ی ازدواج امیر مومنان امام علی^(ع) با حضرت فاطمه زهرا^(س)، اطلاعات متقن و روشنی در منابع تاریخی و حدیثی وجود دارد. در این گزارش‌ها، به سه محور مهم در مسأله ازدواج؛ یعنی مهریه، جهیزیه و ولیمه اشاره شده است، که البته در مقدار مهریه و جهیزیه، اختلافاتی در نقل‌ها به چشم می‌آید.

بر پایه‌ی گزارش‌ها، پیامبر مکرم اسلام^(ص) پس از دریافت وحی، بزرگان مهاجر و انصار را گردآورد و آنان را بر تزویج حضرت فاطمه زهرا^(ع) با مهر چهارصد و یا طبق برخی گزارش‌ها پانصد درهم، بر امام علی^(ع) گواه گرفت. پس از آن، امیر مومنان امام علی^(ع) به دستور حضرت رسول خدا^(ص) زره خود را فروخت و پیامبر مکرم اسلام^(ص) بخشی از قیمت آن را به بلال داد تا عطری برای حضرت فاطمه زهرا^(س) تهیه کند و مقداری را برای تهیه لباس و اثاث منزل، به ابوبکر داد و او به همراه عمار یاسر و برخی اصحاب به بازار رفتند و اجناسی را به شرح زیر خریدند: پیراهنی به هفت درهم و روسری به چهار درهم و قطیفه‌ی سیاه رنگ خیبری و تختی که با ریسمان‌هایی پیچیده شده بود و دو رخت‌خواب مصری که داخل یکی از شاخه‌های خرما و دیگری از پشم گوسفند بود و چهار بالش از پوست طایف که داخل آن از اذخر [گیاهی خوش‌بو] پر شده بود و پرده‌ای از پشم و حصیری هجری و آسیاب دستی و ظرفی برای شستن لباس از جنس مس و مشکی از پوست و قدحی برای شیر و ظرفی برای آب و آفتابه‌ای قیراندود و کوزه‌ای سبز رنگ و دو کوزه‌ی سفالی. (طوسی، ۱۳۸۸، ب: ۴۰)

پس از آن، به دستور حضرت رسول خدا^(ص)، گوسفندی به‌عنوان ولیمه ذبح شد و مهاجر و انصار اطعام گردیدند. زنان به سفارش پیامبر گرامی اسلام^(ص) دخترش را برای ورود به خانه شوهر همراهی کردند؛ خانه‌ی که با ماسه مسطح و با پوست گوسفندی فرش شده بود و پشتی از لیف خرما و چوبی برای نهادن مشک، در آن قرار داشت. (ر.ک: همان؛ ابن شهر آشوب مازندرانی، پیشین: ج ۳، ۳۵۲؛ اربلی، ۱۳۸۱: ج ۱، ۳۴۹؛ ابن سعد، ۱۴۱۰: ج ۸، ۱۶ - ۲۱؛ ابن حجر عسقلانی، ۱۴۱۵: ج ۸، ۲۶۲ - ۲۶۵؛ ابن کثیر، ۱۴۰۷: ج ۷، ۳۴۱ - ۳۴۲؛ بیهقی، ۱۴۰۵: ج ۳، ۱۶۰ - ۱۶۲؛ ابن حبان، ۱۴۱۴: ج ۱۵، ۳۹۳ - ۳۹۵؛ طبرانی، بی‌تا: ج ۲۲، ۴۰۹ - ۴۱۰)

چنان‌که مشهود است، سه مسأله‌ی مهریه، جهیزیه و ولیمه، در موضوع ازدواج و عروسی حضرت فاطمه زهرا^(س) و امیر مومنان امام علی^(ع) از مسلمات و مورد اتفاق مورخان و محدثان است؛ اما در مقدار دو مورد اول، گزارش‌های متفاوتی وجود دارد و در خصوص مورد سوم، طبق برخی از نقل‌ها، گوسفندی را سعد بن عباد، اهدا کرد و گروهی از انصار نیز، پیمان‌های از ذرت و روغن فراهم کردند (ر.ک: ابن سعد، پیشین: ج ۸، ۱۷؛ ابن کثیر، پیشین: ج ۷، ۳۴۲؛ ابن جوزی، ۱۴۱۲: ج ۳، ۸۶) و در برخی از نقل‌ها آمده است که امام علی ابن ابی‌طالب^(ع) برای تهیه‌ی مقداری جو، زره خود را نزد یک فرد یهودی، به گرو گذاشت. (بنگرید به: طبری، ۱۳۵۶: ۳۳) و بدین ترتیب، غذا از آب‌گوشت و نان تهیه شد که به‌صورت ترید صرف می‌شد. (امین‌العاملی، ۱۴۰۳: ج ۱، ۳۸۰) در باره‌ی مقدار مهریه، اقوال و گزارش‌های مختلفی ذکر شده است که عبارتند از:

۱. چهار صد مثقال نقره؛ (ابن سعد، پیشین: ج ۸، ۱۱۷) ۲. چهار صد درهم؛ (ابن کثیر، پیشین: ج ۷، ۳۴۲) ۳. چهار صد و هشتاد درهم؛ (ابن سعد، پیشین: ج ۸، ۱۶ و ۱۸؛ ابن حبان، پیشین: ج ۱۵، ۳۹۳ - ۳۹۴؛ طبرانی، پیشین: ج ۲۲، ۴۰۹؛ ابن جوزی، پیشین: ج ۳، ۸۵) ۴. پانصد درهم؛ (ابن شهر آشوب مازندرانی، پیشین: ج ۳، ۳۵۱) ۵. سپری که قیمت آن در بیش‌تر منابع، چهارصد درهم ذکر شده است. (ابن سعد، پیشین: ج ۸، ۱۷؛ بیهقی، پیشین: ج ۳، ۱۶۰ و ۱۶۱؛ ابن کثیر، پیشین: ج ۷، ۳۴۱) اما در برخی از منابع قیمت آن، مساوی با سی درهم بیان شده است؛ (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۵، ۳۷۷) ۶. پوست گوسفندی به همراه برد یمان؛ (ابن سعد، پیشین: ج ۸، ۱۸) ۷. سپری از آهن و چادر یمان. (همان)

اما این‌که کدام یک از این اقوال و گزارش‌ها به واقعیت نزدیک است، اظهار نظر قطعی در این باره دشوار است و طبق نظر محسن امین، آن‌چه به صواب نزدیک‌تر است، همان ۵۰۰ درهم است، که مساوی است با ۱۲/۵ اوقیه؛ زیرا این مقدار، برابر با همان «مهرالسنه» است، که از طریق اهل‌بیت^(ع) به اثبات رسیده است. (امین‌العاملی، پیشین: ج ۱، ۳۷۸)

در باره‌ی مقدار جهیزیه نیز، گزارش‌های مختلفی وجود دارد. در منابع شیعی (که نمونه آن از امالی طوسی نقل شد)، تعداد و ارقام متعدد و متنوعی برای فراهم کردن جهیزه حضرت فاطمه زهرا^(س) ذکر شده است، اما در منابع اهل سنت، اقلام کم‌تری برای فراهم کردن جهیزیه بیان شده است. (نک: ابن سعد، پیشین: ج ۸، ۱۸ - ۱۹؛ طبرانی، پیشین: ج ۲۲، ۴۰۸؛ بیهقی، پیشین: ج ۳، ۱۶۱؛ طبری، پیشین: ۳۴ - ۳۵)

نتیجه آن‌که مقدار هزینه کرد حضرت امیر مومنان امام علی^(ع) برای مهریه حضرت فاطمه زهرا^(س)، تا سقف ۵۰۰ درهم و کم‌تر از آن بوده است، که مقدار دقیق آن با توجه به اختلاف

گزارش‌ها، قابل تشخیص نیست. البته مقدار هزینه کردن امام علی ابن ابی‌طالب^(ع) برای جهیزیه حضرت فاطمه زهرا^(س)، چیزی جدای از مهر نیست؛ زیرا جهیزیه از همان مهریه تهیه شده است و بخشی از مهر به این موضوع اختصاص یافت. هزینه‌ی ولیمه با مشارکت انصار فراهم شده است و حضرت امام علی^(ع) هزینه‌ی شخصی در این زمینه نکرده است؛ جز آن که طبق برخی از گزارش‌ها، زره خود را برای تهیه‌ی مقداری جو، به گرو گذاشته است. (طبری، پیشین: ۳۳)

تا زمانی که حضرت فاطمه زهرا^(س) زنده بود، حضرت امیر مومنان امام علی^(ع) زنی دیگری اختیار نکرد؛ اما پس از شهادت آن مطهره، امام علی^(ع)، همسران متعددی برگزید، که تعداد آن‌ها به شمول حضرت فاطمه زهرا^(س) به نه نفر می‌رسیده است و هم‌چنین کنیزان زیادی داشته است، که برخی از آن‌ها دارای فرزند بوده‌اند. نام و مشخصات همسران امیر مومنان امام علی^(ع) پس از فاطمه زهرا^(س)، در منابع تاریخی و حدیثی چنین بیان شده است:

۱. امامه بنت ابی‌العاص که مادرش زینب دختر رسول مکرم اسلام^(ص) بوده است؛ ۲. ام‌البنین بنت حزام بن دارم کلاییه؛ ۳. لیلی بنت مسعود بن خالد نهشلی؛ ۴. اسما بنت عمیس خثعمی که در آغاز همسر جعفر بن ابی‌طالب^(ع) بوده است و پس از شهادت ایشان، با ابوبکر ازدواج کرده بود و پس از ابوبکر، امام علی^(ع) او را به عقد خود درآورد؛ ۵. ام حبیب بنت ربیعہ تغلبیه که اسمش «صهبا» بوده است؛ ۶. خوله بنت جعفر بن قیس و بنا بر نقلی بنت ایاس؛ ۷. ام سعد (یا سعید) بنت عروه بنت مسعود ثقفی؛ ۸. مخباه بنت امرئ‌القیس بن عدی کلیه. (ر.ک: بلاذری، ۱۳۹۷ ق: ج ۲، ۱۸۹ - ۱۹۴؛ ابن سعد، پیشین: ج ۳، ۱۴ - ۱۵؛ ابن همام اسکافی، ۱۴۲۲: ۵۸ - ۵۹؛ مفید، ۱۴۱۳: ج ۱، ۳۵۵ - ۳۵۶؛ طبرسی، ۱۴۱۷: ج ۱، ۳۹۵ - ۳۹۸؛ ابن بطریق، ۱۴۰۷: ۲۹ - ۳۰؛ ابن جوزی، ۱۴۲۶: ۵۷؛ ابن ابی‌الدنیا، ۱۴۱۱: ۱۱۵ - ۱۲۳؛ ابن شهر آشوب مازندرانی، پیشین: ج ۳، ۳۰۴؛ کوفی، ۱۴۱۲: ج ۲، ۴۹ - ۵۰؛ ابن ابی‌ثلج، ۱۴۱۰: ۹۶؛ ابن صباغ مالکی، ۱۴۲۲: ج ۱، ۶۴۱ - ۶۴۸؛ ابن طلحه شافعی، ۱۴۱۲: ۲۲۰ - ۲۲۱؛ گنجی شافعی، ۱۴۰۴: ۴۱۱ - ۴۱۲؛ امین‌العاملی، پیشین: ج ۱، ۳۸۰)

هم‌چنین در برخی از منابع تصریح شده است، هنگامی که حضرت امام علی^(ع) به شهادت رسید، چهار همسر ایشان به‌نام‌های: امامه، اسما بنت عمیس، لیلی تمیمی و ام‌البنین در قید حیات بودند. (ر.ک: ابن جوزی، پیشین: ۱۶۸؛ ابن شهر آشوب مازندرانی، پیشین: ج ۳، ۳۰۵؛ کوفی، پیشین: ج ۲، ۴۸؛ ابن ابی‌ثلج، پیشین: ۹۳ - ۹۶)

افزون بر همسرانی که نام برده شد، امام علی ابن ابی‌طالب^(ع) کنیزان بسیاری نیز، داشته است، که البته در باره‌ی تعداد آن‌ها، گزارش‌های مختلفی وجود دارد. بر اساس گزارش محمد بن سلیمان

کوفی، هنگامی که حضرت امام علی (ع) به شهادت رسید، افزون بر چهار همسر، نوزده کنیزی دارای فرزند به‌جا گذاشت. (کوفی، پیشین: ج ۲، ۴۸) به گزارش ابن شهر آشوب، کنیزانی دارای فرزند در زمان شهادت امام علی (ع)، هیچ‌ده تن بودند. (ابن شهر آشوب مازندرانی، پیشین: ج ۳، ۳۰۵) اما ذهبی روایتی را از حضرت امام جعفر صادق (ع) نقل می‌کند که فرمود: حضرت امام علی (ع) هفده کنیز داشته است. (ذهبی، ۱۴۰۹: ج ۳، ۶۵۲)

علاوه بر کنیزانی که ام ولد بوده‌اند، بر پایه‌ی گزارش ابن شهر آشوب، امیر مومنان امام علی (ع) دارای هزار خدمت‌کار (اعم از زن و مرد) بوده است. (ابن شهر آشوب مازندرانی، پیشین: ج ۳، ۳۰۶)^۱ وی به دنبال این نقل، برخی از خدمت‌کاران حضرت را نام برده است. (همان) هم‌چنین در برخی از گزارش‌ها آمده است، که امام علی (ع) با دسترنج و ریختن عرق، هزار برده را آزاد کرد. (ثقفی کوفی، ۱۴۱۰: ج ۱، ۹۲) در مورد تعداد فرزندان حضرت امام علی (ع)، سبط بن جوزی معتقد است: طبق نظر عالمان سیره، امام علی (ع) دارای ۳۳ فرزند بوده است. (ابن جوزی، پیشین: ۵۷) گفتنی است، که مرحوم شیخ مفید، تعداد فرزندان آن حضرت را ۲۷ تن برشمرده است. (ر.ک: مفید، پیشین: ج ۱، ۳۵۴).

نکته‌ی اساسی در باره‌ی همسران حضرت امام علی (ع) (به جز حضرت فاطمه زهرا (س))، فرزندان و کنیزان آن حضرت این است، که مقدار مهریه و قیمت کنیزها و برده‌ها، در هیچ منبعی گزارش نشده است؛ جز آن‌چه در باره‌ی «خوله» مادر محمد حنفیه ذکر شده است، که بنا بر یکی از اقوال، مهریه‌ی برای او ذکر شده که آن هم، مقدارش معین نشده است. (همان، ۲۰۱)

بنابراین، در بررسی و تحلیل هزینه کردن امام علی ابن ابی‌طالب (ع) برای مهریه همسران و قیمت کنیزان و بردگان باید گفت؛ که گرچه اصل وجود همسران و کنیزان و بردگان متعدد برای آن حضرت از مسلمات است؛ اما هیچ گزارشی که مقدار مهریه‌ها و قیمت‌ها را مشخص کرده باشد، وجود ندارد و از همین‌رو، نمی‌توان مقدار دقیق هزینه کردن حضرت امیر مومنان امام علی (ع) برای این منظور را مشخص کرد. بنابراین، با نبود گزارش صریح در این باره، تنها، از طریق شواهد بیرونی، می‌توان هزینه کردن تقریبی را برای این موارد به دست آورد. برای یافتن این شواهد، ناگزیر است، موارد زیر مورد توجه قرار گیرد:

۱. امیر مومنان امام علی (ع) پای‌بندی شدیدی نسبت به سنت و سیره‌ی رسول مکرم اسلام (ص)

^۱ گرچه داشتن این تعداد از خدمت‌کار، جای تأمل دارد و نیازمند پژوهش مستقل است.

داشته است و این مسأله از واضحاتی است، که نیاز به توضیح ندارد. یکی از مسائلی که جزو سنت پیامبر اکرم به شمار می‌آمده، «مهر السنه» است، که بنا بر تعریف مرحوم شیخ صدوق، مهر السنه چیزی است، که رسول گرامی اسلام (ص) برای همسران و دختران خود تعیین کرده است و مقدار آن پانصد درهم است. (صدوق، ۱۴۱۵ ق، د: ۳۰۲) مهر السنه در منابع حدیثی و پس از آن در منابع فقهی، بسیار پربسامد بوده است (کلینی، پیشین: ج ۶، ؛ صدوق، ۱۳۷۸ ش، الف: ج ۲، ۸۴؛ همو، ۱۳۸۵ ش، ب: ج ۲، ۴۹۹؛ همو، ۱۴۱۳ ق، ج: ج ۳، ۳۹۸؛ الفقه المنسوب الی الامام الرضا^(ع)، ۱۴۰۶: ۲۳۴؛ برقی، ۱۳۷۱: ج ۲، ۳۱۳؛ قاضی نعمان مغربی، ۱۴۱۱: ج ۲، ۴۳۰؛ طوسی، ۱۳۶۵، الف: ج ۷، ۳۵۶؛ حر عاملی، ۱۴۰۹: ج ۷، ۹۰) و دیدگاه مختلف فقهی در باره‌ی تعیین میزان مهر و تناسب آن با مهر السنه شکل گرفته است. (برای اطلاع از دیدگاه‌ها ر.ک: غفوریان نژاد، مصطفی و دیگران، ۱۳۹۵: شماره پیاپی ۱۰۶، ۹۱-۱۱۴)

با توجه به تنقید امام علی^(ع) به سنت رسول گرامی اسلام (ص)، به نظر می‌رسد، این امکان وجود دارد که مهریه‌های همسران آن حضرت، در مدار همین مهرالسنه تعریف شده باشد و یا دست کم، از مهرالسنه بیش‌تر نبوده باشد.

۲. گزارشی وجود دارد که حضرت امیر مومنان امام علی^(ع) نسبت به تعیین مهریه برای زنان، اهمیت زیادی قابل بوده است؛ چنان‌که طبق نقلی، در زمان عمر بن خطاب، شهربانو دختر یزدگرد پادشاه ایران^۱ را، به‌صورت اسیر وارد مدینه کردند و عمر اراده کرده بود که او را در معرض فروش قرار دهد؛ اما امام علی ابن ابی‌طالب^(ع) خلیفه دوم را از این کار نهی کرد و از وی خواست که تکریم او – به‌عنوان جزئی از خاندان بزرگ در نزد ایرانیان – نگه‌داشته شود و اجازه دهد که خود آزادانه شوهری برگزیند و مهریه‌اش از سهم شوهر از بیت‌المال محاسبه گردد. آنگاه، شهربانو حضرت امام حسین^(ع) را انتخاب کرد و امام علی ابن ابی‌طالب^(ع) به فرزندش سفارش کرد، که همسرش را مورد مهر و محبت و تکریم قرار دهد. (ر.ک: محسن امین‌العاملی، پیشین: ج ۱، ۶۲۹) گرچه نقل دیگر این است، که این ازدواج در دوران حکومت امیر مومنان امام علی^(ع) رخ داده است؛ آن هنگام که حضرت، «حرث بن جابر حنفی» را به یکی از نواحی مشرق منصوب کرد و او دختر یزدگرد را به حضور امام علی^(ع) فرستاد، امیر مومنان امام علی^(ع) شاه زنان را به فرزندش امام حسین^(ع) بخشید و دیگری را به محمد بن ابوبکر هبه کرد. (مفید، پیشین: ج ۲، ۱۳۷) البته در منابع متقدم آمده است، که امام علی ابن ابی‌طالب^(ع) به

۱- گرچه دختر یزدگرد بودن شهربانو امروزه مورد مناقشه است، اما این شاهد مبتنی بر گزارشی است که به دختر یزدگرد بودن ایشان تصریح کرده است. دلیل استناد به این گزارش، استفاده از شواهد تا حد ممکن است.

عمر فرمود: اجازه دهید! خود مردی از مسلمانان را برگزیند و او هرکسی را برگزید، به‌عنوان سهم او از غنایم محاسبه گردد. (ر.ک: صفار، ۱۴۰۴: ۳۳۴؛ کلینی، پیشین: ج ۱، ۴۶۷)

بنابر گزارش اول، حضرت امیر مومنان امام علی (ع) تعیین مهر و محاسبه‌ی آن از سهم بیت‌المال شوهر را مورد توجه جدی قرار داده و به این مسأله تصریح می‌کند. این امر نشان از آن دارد، که تعیین مهریه، برای همسران جایگاه اساسی در سیره‌ی امیر مومنان امام علی (ع) داشته است و از این رو، همسران آن حضرت از این موهبت نیز، برخوردار بوده‌اند.

۳. با این همه، سخن در مقدار هزینه کردن امام علی (ع) برای مهریه همسران و خرید بردگان است و آنچه از شواهد فوق به دست می‌آید این است، که اصل تعیین مهریه در سیره‌ی حضرت امام علی (ع) وجود داشته است و مقدار آن به احتمال همان «مهرالسنه» بوده باشد؛ اما این تمام سخن نیست و چه بسا ممکن است پس از رسول گرامی اسلام (ص) و در دوران‌های مختلف حیات حضرت امام علی (ع)، میزان مهریه و قیمت برده متناسب با شرایط و اقتضات جامعه، متفاوت بوده باشد و امام علی (ع) طبق مصالح و اقتضات زمان عمل کرده باشد. تنها راه دست‌یابی به این موضوع، کشف میزان مهریه و قیمت برده در این دوره در رفتارهای اجتماعی مسلمانان است که سوگ‌مندانه به‌رغم موجود بودن گزارش‌های مبنی بر اصل مهریه و خرید و فروش برده، گزارشی که میزان مهریه و قیمت برده را تعیین کرده باشد، وجود ندارد.

۴. در باره‌ی هزینه کردن حضرت امام علی (ع) برای مایحتاج همسران، فرزندان و بردگان از قبیل: خوراک و پوشاک، گرچه گزارش صریحی در میزان هزینه کردن وجود ندارد، اما از برخی گزارش‌ها چنین استنباط می‌شود که حضرت امام علی (ع) در این‌گونه مسایل نسبت به آنان سخت نمی‌گرفته است و بیش از آنچه که برای خودش هزینه می‌کرده، در اختیار افراد واجب‌النفقة قرار می‌داده است. بر پایه‌ی گزارشی، روزی امیر مومنان امام علی (ع) همراه غلامش قنبر برای تهیه‌ی لباس وارد بازار شدند و حضرت امام علی (ع) دو عدد لباس به قیمت ۵ درهم خریداری کرد که یکی از آن‌ها، بهتر و قیمتش ۳ درهم بود. حضرت لباس قیمتی را به قنبر داد و او عرض کرد؛ که شما به دلیل آن‌که بالای منبر می‌نشینید و با مردم سخن می‌گویید، به پوشیدن لباس بهتر، سزاوتری. حضرت فرمود؛ که تو جوانی و من از خدایم خجالت می‌کشم که لباسی بهتر از تو بپوشم. (تقفی کوفی، پیشین: ج ۱، ۶۶) حضرت امام علی (ع) در وصیتی به فرزندش حضرت امام حسن مجتبی (ع) توجه و رسیدگی به امور خانواده را مدنظر قرار داده و از این‌که افراد خانواده بدبخت‌ترین مرم نسبت به سرپرست باشند، شدیداً هشدار داده است. (نهج‌البلاغه، نامه ۳۱) هم‌چنین زمانی که شنید عاصم بن

زیاد خانواده را ترک کرده و با پوشیدن لباس عبادت، گوشه نشینی اختیار کرده است، به شدت وی را مذمت کرد و از جمله فرمود: چرا به خانواده و اهلت رحم نداری؟ (همان، خطبه ۲۰۹)

این گزارش‌ها نشان از آن دارند، که امیر مومنان امام علی^(ع)، افراد واجب‌النفعی خود را در مسایل مایحتاج زندگی، بر خود ترجیح می‌داده است و در حد معمول، نیازهای آنان را فراهم می‌کرده است. ضمن آن‌که از این گزارش‌ها، نکته‌ی دیگری نیز، قابل برداشت است و آن این‌که حضرت امام علی^(ع)، ساده زیستی خود در مسایل خوراک و پوشاک را بر افراد واجب‌النفعه‌اش، تحمیل نمی‌کرده و معتقد بوده است؛ که آنان بایستی در حد معمول از امکانات زندگی برخوردار باشند. این نکته به‌خصوص، از جمله‌ی پایانی حضرت امام علی^(ع) بیش‌تر آشکار می‌گردد؛ آن‌جا که فرمود: «زیرا من از رسول مکرم خدا^(ص) شنیدم که فرمود: از آن‌چه می‌پوشید و می‌خورید، به بردگان عطا کنید.» (همان؛ طوسی، ۱۳۰۷ ق: ۴۰۳) گفتنی است، که در باره‌ی هزینه کردن امام علی^(ع) برای ازدواج فرزندان‌شان، روایتی که نشان‌گر این مسأله باشد، یافت نشد.

۲.۲. مصارف مسکن و لوازم خانه

در رابطه با مسکن امیر مومنان امام علی^(ع) و هزینه کرد آن حضرت برای این امر، اشاره به این نکته بایسته است، که ایشان در آغاز زندگی مشترک با حضرت فاطمه زهرا^(س)، ابتدا خانه‌ای را فراهم کرد که با خانه‌ی رسول گرامی اسلام^(ص) کمی فاصله داشت. پس از مدتی، حضرت فاطمه زهرا^(س) به پدرش عرضه داشت منزل حارثه بن نعمان را که کنار خانه‌ی رسول مکرم اسلام^(ص) قرار داشت، از او درخواست کند؛ اما حضرت پیامبر اکرم^(ص) به دلیل این‌که حارثه پیش از این، خانه و اموالش را در اختیار حضرت رسول خدا^(ص) قرار داده بود، از مطرح کردن این پیشنهاد حیا کرد. حارثه با شنیدن این خبر، نزد آن حضرت رفت و خانه‌اش، را با رغبت و میل تمام در اختیار رسول گرامی اسلام^(ص) قرار داد. پس از آن حضرت امام علی^(ع) و حضرت فاطمه زهرا^(س) به این خانه انتقال یافتند. (ر.ک: ابن سعد، پیشین: ج ۸، ۲۲؛ طبرسی، پیشین: ج ۱، ۱۶۱)

این گزارش صریح، گواه آن است که حضرت امام علی^(ع) در بدو زندگی، در خانه‌ی اجاره‌ی ساکن بوده است و به دلیل مشکلات اقتصادی و شرایط خاص مهاجران و انصار در آن برهه، قادر بر فراهم کردن منزل شخصی و خریداری شده نبوده است. با این وجود، گزارش‌های پس از این، نشان‌گر آن هستند که امام علی^(ع) با گذشت زمان و تحول شرایط معیشتی، مالک چندین خانه می‌گردد که در نقاط مختلف وجود داشته است. طبق یکی از وقف‌نامه‌های حضرت، منزلی در

«محلّه بنی زریق» به ایشان تعلق داشته است، که از سوی امام علی (ع) برای خاله و فرزندانش و با انقراض نسل آن‌ها، برای مسلمانان وقف شده است. (ر.ک: صدوق، پیشین، ج: ۴، ۲۴۸؛ طوسی، پیشین: ج ۹، ۱۳۲؛ همو، ۱۳۰۷ ق: ج ۴، ۹۸) گزارش دیگر، حاکی از داشتن خانه‌ای در کنار «بقیع الغرقد» است، که وقف فرزندان امام علی (ع) بوده است. (سمهودی، ۱۴۱۹: ج ۱، ۱۴۵) همچنین حضرت امام علی (ع) خانه‌ای در ینبع داشته است. (همان، ج ۲، ۱۳۴)

نکته‌ی حایز اهمیت این است، که طبق روایتی از امام محمد باقر (ع)، امیر مومنان امام علی (ع) در زمان حاکمیت خویش، از احداث خانه‌ی جدید اجتناب کرد و آجری روی آجری قرار نداد (کلینی، پیشین: ج ۸، ۱۳۰) و زمانی که مقرر حکومت را در کوفه قرار داد، از ورود به کاخ‌های حکومتی امتناع کرد و در منزل خواهرزاده‌اش، «جعده بن هبیره مخزومی» سکنی گزید. (نک: منقری، ۱۴۰۴: ۵)

به گواهی تاریخ، ساده زیستی و عدم برخورداری از خانه‌ها و لوازم تشریفاتی در طول عمر امام علی (ع) تداوم داشته است و در دوره‌ی حکومت ایشان، تشدید نیز شده است. سوید بن غفله می‌گوید: «پس از بیعت مردم با امیر مومنان امام علی (ع) بر او وارد شدم، بر حصیر کوچک و فرسوده‌ای نشسته بود. عرضه داشتم: ای امیر مومنان (ع)! تو رهبر مسلمانان و بر آن‌ها و بیت‌المال، مسلط و حاکم هستی و نزد تو نمایندگانی می‌آیند در حالی که در خانه‌ی تو جز این حصیر نیست؛ یعنی لازم است فرش مناسبی برای مهمانانی که از خارج مدینه می‌آیند داشته باشی.» (ابن جوزی، پیشین: ج ۱، ۴۷۰) در نمونه‌ی دیگری از حضرت امام صادق (ع) چنین نقل شده است: «وقتی حضرت امام علی (ع) با لیلی دختر مسعود نهشلیه ازدواج کرد و عروس با لوازم مخصوص خودش به خانه امام علی (ع) آمد، پرده‌ای بر در اتاق خود آویخت. وقتی امام علی (ع) وارد خانه شد آن پرده را برداشت و فرمود: آنچه تا کنون خانواده علی ابن ابی‌طالب (ع) داشت و با آن زندگی می‌کرد، کافی است.» (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴: ج ۲، ۲۰۲) این در حالی است که ازدواج حضرت امام علی (ع) با لیلی در سال ۳۵ ق و پس از ورود به بصره بوده است. (بنگرید به: تقفی کوفی، پیشین: ج ۱، ۹۳؛ زمخشری، ۱۴۱۰: ج ۲، ۵۹۸)

در تحلیل نقش حاکمیت حضرت امیر مومنان امام علی ابن ابی‌طالب (ع) نسبت به مسکن و لوازم آن و مقایسه دوران قبل و بعد حکومت، این نکته درخور تأمل است: با این‌که امیر مومنان امام علی (ع) پس از ازدواج با حضرت فاطمه زهرا (س) دوره‌های مختلفی از زندگی را تجربه کرده است، اما هیچ‌گاه از ساده زیستی و اکتفا به حداقل نیازهای زندگی فاصله نگرفته است. شواهد نشان می‌دهد که دوره‌ی حاکمیت، ساده زیستی ایشان را تشدید کرده؛ تا جایی که خود خانه‌ی مستقلی نداشته و این دوره را در خانه‌ی «جعده» به سر برده و به لحاظ لوازم و نیازهای زندگی، بسیار بر خود سخت

می‌گرفته است.

این امر، نشان می‌دهد که حاکمیت نقشی بسیار پررنگی در موضوع مسکن و لوازم خانه حضرت امام علی^(ع) داشته است؛ به طوری که نه تنها سادگی منزل و لوازم آن، شدت یافته است، بلکه کاملاً از خانه ملکی دست کشیده و کوچک‌ترین تلاشی را برای ساختن و داشتن خانه شخصی نکرده است. این در حالی است، که پیش از دوره‌ی حکومت، از چندین منزل برخوردار بوده است و حتی از منازل ایشان دیگران سود می‌برده است. به نظر می‌رسد مسؤلیت خطیر اداره‌ی امور مردم به‌عنوان حاکم اسلامی و دغدغه‌ی اقشار ضعیف و فقیر جامعه، باعث شده بود، که حضرت امیر مومنان امام علی ابن ابی‌طالب^(ع) خود را فراموش کند و داشتن حتی ساده‌ترین خانه‌ی شخصی را نیز، عدم هم‌نوایی با نیازمندترین افراد جامعه تلقی نماید.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نتیجه‌گیری

مقایسه و تحلیل دوران حاکمیت امام علی (ع) و پیش از آن در مسایل ازدواج، تعیین مهریه و نفقه و هزینه‌های فرزندان و خدمت‌کاران، زمانی می‌تواند تشابه‌ها و تمایزهای عصر حاکمیت و قبل از آن را آشکار کند و نقش حاکمیت را در این مقوله‌ها نشان دهد، که گزارش صریح و شفاف از مقدار مصرف در هر مورد، موجود باشد، اما جز درباره ازدواج امام علی (ع) با حضرت فاطمه زهرا (س)، با نبود چنین گزارشی مواجه هستیم. از این‌رو، به کارگیری تجمیع شواهد تنها، توانست، به فرضیه‌ها و احتمالاتی دست یابد که به‌صورت تقریبی هزینه‌ها را در مسایل فوق نشان دهد. حاصل گزارش‌ها و شواهد موجود این بود که از یک‌سو، امیر مومنان امام علی (ع) در مسایلی چون: ازدواج، مهریه‌ها، کنیزان، بردگان، فرزندان و...، مصارفی داشته است و از دیگر سو، تحلیل رفتار حضرت امام علی (ع) به‌عنوان سیره و الگو و تقید ایشان به سنت و سیره‌ی رسول گرامی اسلام (ص)، دست کم هزینه‌های معمول و متناسب با شأن و جایگاه امام علی (ع) را ضروری می‌نماید. با این نگاه، گرچه بر اساس داده‌های موجود، تفاوتی در سیره حضرت امام علی (ع) در قبل و بعد از حکومت در مسایل فوق مشاهده نمی‌شود، اما رعایت اقتضائات هر دوره و سطح برخورداری افراد جامعه از نیازهای معیشتی و رفاه عمومی، می‌تواند، در این مساله تأثیرگذار باشد و در مجموع این احتمال تقویت می‌شود که میزان هزینه کردن در امورات پیش گفته، متناسب با سطح عمومی جامعه مسلمانان، متغییر بوده است و با توجه به فرایند افزایش فتوحات و سرازیر شدن غنایم و ثروت‌های چشم‌گیر، به نظر می‌رسد مصارف حضرت امام علی (ع) نیز، روند فزونی را طی کرده باشد. در دوره حاکمیت، گرچه از یک‌سو فتوحات متوقف شد و از سوی دیگر، امام علی (ع) به‌عنوان حاکم جامعه بر ساده زیستی خود افزود، اما با توجه به عدم سخت‌گیری امام علی (ع) بر افراد تحت تکفل خود، به نظر می‌رسد در این دوره نیز، اقتضائات عرفی بر سیره‌ی حضرت امام علی (ع) حاکم بوده است و حاکمیت، نقشی در کمی یا فزونی مصارف در غیر از امورات فردی نداشته است.

اما در مساله مسکن و لوازم خانه، حاکمیت نقشی مهمی داشته است؛ تا جایی که نه تنها سادگی منزل و لوازم آن، شدت یافته است، بلکه امیر مومنان امام علی (ع) کاملاً از خانه ملکی دست کشیده و کوچک‌ترین تلاشی را برای ساختن و داشتن خانه شخصی نکرده است. امیر مومنین امام علی (ع) در انتخاب نوع مسکن و لوازم خانه، اجازه تشریفات را نمی‌داده است؛ چنان‌که پس از ازدواج با لیلی دختر مسعود، مانع آویختن پرده‌ی تزئینی، در اتاق وی شد. علت آن است که مسکن و لوازم خانه، جنبه‌ی دوسویه دارد: از یک‌سو، مربوط به زندگی افراد خانواده و تحت تکفل است و از سوی دیگر، با

زندگی شخصی حضرت امام علی^(ع) ارتباط دارد؛ زیرا امام علی^(ع) از همان منزل و لوازم منزل بهره می‌برد. اگر امام علی^(ع) حاکمیت بالفعل در جامعه نداشته باشد و به لحاظ ظاهر همانند دیگر افراد جامعه زندگی کند، رعایت حال افراد خانواده در مسایل فوق اهمیت بیش‌تری دارد؛ اما زمانی که امام علی^(ع) به‌عنوان حاکم جامعه مسؤلیت رسیدگی به امور مردم را بر عهده دارد و خود را ملتزم به رعایت حال نیازمندترین افراد جامعه می‌داند، طبیعی است در اموراتی که جنبه شخصی نیز دارند، حداقل‌ها را مدنظر قرار داده و ساده‌ترین حد ممکن را بر می‌گزیند.

منابع

قرآن کریم.

۱. ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید بن هب‌الله (۱۴۰۴ ق)، شرح نهج البلاغه لابن ابی‌الحدید، تحقیق و تصحیح محمد ابوالفضل ابراهیم، قم، مکتبه آیت‌الله المرعشی النجفی، چاپ اول.
۲. ابن ابی‌الدنیا، عبدالله بن محمد (۱۴۱۱ ق)، مقتل الإمام أمير المؤمنين علی بن أبی‌طالب (ع)، قم، مجمع إحياء الثقافه الإسلامیه، چاپ اول.
۳. ابن ابی‌الثلج، (۱۴۱۰ ق)، تاریخ أهل البيت (ع) نقلا عن أئمة الباقر (ع) والصادق (ع) والرضا (ع) والعسکری (ع)، قم، موسسه آل‌البيت (ع) لایحیاء التراث، چاپ اول.
۴. ابن بطریق حلی، یحیی بن حسن اسدی (۱۴۰۷ ق)، عمدة عیون صحاح الأخبار فی مناقب إمام الأبرار، با مقدمه جعفر سبحانی تبریزی، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ اول.
۵. ابن جوزی (الف)، ابوالفرج عبدالرحمان بن علی بن محمد (۱۴۱۲ ق / ۱۹۹۲ م)، المنتظم فی تاریخ الأمم و الملوك، تحقیق محمد عبدالقادر عطا و مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت، دار الکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون، چاپ اول.
۶. ابن جوزی (ب)، یوسف بن قزاوغلی (۱۴۲۶ ق)، تذکره الخواص من الأمة بذكر خصائص الأئمة، تحقیق حسین تقی‌زاده، قم، المجمع العالمی لاهل‌البيت (ع)، مرکز الطباعة و النشر، چاپ اول.
۷. ابن حبان، محمد (۱۴۱۴ ق / ۱۹۹۳ م)، صحیح ابن حبان، بیروت، موسسه الرساله، چاپ دوم.
۸. ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی (۱۴۱۵ ق / ۱۹۹۵ م)، الإصابه فی تمییز الصحابه، تحقیق و تصحیح عادل احمد عبدالوجود و علی محمد معوض، بیروت، دارالکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون، چاپ اول.
۹. ابن سعد، محمد (۱۴۱۰ ق / ۱۹۹۰ م)، الطبقات الکبری، تحقیق محمد عبدالقادر عطا، بیروت، دار الکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون، چاپ اول.

١٠. ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی (١٣٧٩ ق)، مناقب آل أبي طالب (ع)، قم، انتشارات علامه، چاپ اول.
١١. ابن صباغ مالکی، علی بن محمد (١٤٢٢ ق)، الفصول المهمه فی معرفه الأئمه (ع)، قم، انتشارات مؤسسه علمی - فرهنگی دار الحديث، سازمان چاپ و نشر، چاپ اول.
١٢. ابن طلحه شافعی، محمد (١٤١٢ ق)، مطالب السؤل فی مناقب آل الرسول (ص)، بیروت، دار البلاغ، چاپ اول.
١٣. ابن کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمر (١٤٠٧ ق / ١٩٨٦ م)، البدايه و النهايه، بیروت، دار الفكر، چاپ اول.
١٤. ابن منظور، محمد بن مکرم (١٤١٦ ق)، لسان العرب، تحقیق مکتب تحقیق التراث، بیروت، احیاء التراث و مؤسسه التاريخ العربی، چاپ اول.
١٥. ابن هشام، عبدالملک (بی تا)، السیره النبویه، تحقیق ابراهیم الیاری، مصطفی سقا و عبدالحفیظ شلی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ اول.
١٦. اربلی، علی بن عیسی (١٣٨١ ق)، کشف الغمه فی معرفه الأئمه، تحقیق و تصحیح سید هاشم رسولی محلاتی، تبریز، انتشارات بنی هاشمی، چاپ اول.
١٧. اسکافی، محمد بن همام بن سهیل (١٤٢٢ ق)، منتخب الأنوار فی تاریخ الأئمه الأطهار (ع)، قم، انتشارات دلیل ما، چاپ اول.
١٨. امین العاملی، محسن (١٤٠٣ ق)، أعیان الشیعه، تحقیق حسن امین، بیروت، دار التعارف للمطبوعات، چاپ اول.
١٩. برقی، احمد بن محمد بن خالد (١٣٧١ ق)، المحاسن، تحقیق و تصحیح جلال الدین محدث ارموی، قم، دار الکتب الإسلامیه، چاپ دوم.
٢٠. بلاذری، احمد بن یحیی (١٣٩٧ ق)، انساب الاشراف، تحقیق محمد حمیدالله، عبدالعزیز دوری، احسان عباس و محمد باقر محمودی، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، چاپ اول.
٢١. بیهقی، احمد بن حسین (١٤٠٥ ق)، دلائل النبوه و معرفه أحوال صاحب الشریعه، تحقیق عبدالمعطی قلجی، بیروت، دار الکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون، چاپ اول.

۲۲. ثقفی کوفی، ابراهیم بن محمد (۱۴۱۰ ق)، الغارات، تحقیق و تصحیح عبدالزهره حسینی، قم، دار الکتب الاسلامی، چاپ اول.
۲۳. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ ق)، وسائل الشیعه، تحقیق و تصحیح موسسه آل‌البیت (ع) لاحیاء التراث، قم، موسسه آل‌البیت (ع) لاحیاء التراث، چاپ اول.
۲۴. حسینی‌زاده، علی و داودی، محمد (۱۳۹۸)، سیره تربیتی پیامبر (ص) و اهل بیت (ع)، قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، چاپ اول.
۲۵. ذهبی، محمد بن احمد (۱۴۰۹ ق)، تاریخ الاسلام، تحقیق عمر عبدالسلام تدمری، بیروت، دار الکتب العربی، چاپ اول.
۲۶. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۰۴ ق)، المفردات فی غریب القرآن، تهران، دفتر نشر کتاب، چاپ دوم.
۲۷. زمخشری، محمد بن عمر (۱۴۱۰ ق)، ربیع الابرار و نصوص الاخبار، تحقیق سلم النعیمی، قم، منشورات الرضی، چاپ اول.
۲۸. سمهودی، نورالدین علی بن احمد (۱۴۱۹ ق)، وفاء الوفاء باخبار دار المصطفی، تحقیق خالد عبدالغنی محفوظ، بیروت، دارالکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون، چاپ اول.
۲۹. شریف رضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴ ق)، نهج‌البلاغه، تحقیق صبحی صالح، قم، انتشارات دار الهجره، چاپ اول.
۳۰. صدوق، محمد بن علی بن بابویه (۱۳۷۸ ش، الف)، عیون اخبار الرضا (ع)، تهران، نشر جهان، چاپ اول.
۳۱. _____ (۱۳۸۵ ش، ب)، علل الشرائع، قم، انتشارات کتاب‌فروشی داورى، چاپ اول.
۳۲. _____ (۱۴۱۳ ق، ج)، من لایحضره الفقیه، تحقیق و تصحیح علی اکبر غفاری، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ اول.
۳۳. _____ (۱۴۱۵ ق، د)، المقنع، قم، موسسه امام مهدی (عج)، چاپ اول.

۳۴. صفار، محمد بن حسن (۱۴۰۴ ق)، بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد (ص)، تحقیق و تصحیح محسن کوچه باغی، قم، مکتبه آیت الله المرعشی النجفی، چاپ دوم.
۳۵. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۷۸ ش)، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، تهران، مرکز نشر فرهنگی رجا، چاپ پنجم.
۳۶. طبرانی، سلیمان بن احمد (بی تا)، المعجم الکبیر، تحقیق حمدی بن عبدالمجید سلفی، قاهره، مکتبه ابن تیمیة، چاپ دوم.
۳۷. طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۱۷ ق / ۱۳۷۶ ش)، إعلام الوری بأعلام الهدی، تحقیق موسسه آل البیت (ع) لاحیاء التراث، قم، انتشارت موسسه آل البیت (ع) لاحیاء التراث، چاپ اول.
۳۸. طوسی، محمد بن حسن (۱۳۶۵ ش، الف)، تهذیب الأحکام، تحقیق و تصحیح حسن موسوی خراسان، علی آخوندی و محمد آخوندی، تهران، دار الکتب الإسلامیه، چاپ چهارم.
۳۹. _____ (۱۳۸۸ ش، ب)، الامالی، ترجمه صادق حسن زاده، قم، اندیشه هادی، چاپ اول.
۴۰. _____ (۱۳۰۷ ق)، الاستبصار، لکهنو، (چاپ سنگی)، چاپ اول.
۴۱. عالم، عبدالرحمن (۱۳۹۴ ش)، بنیادهای علم سیاست، تهران، نشر نی، چاپ بیست و هفتم.
۴۲. عمید، حسن (۱۳۷۵ ش)، فرهنگ فارسی، تهران، انتشارات امیر کبیر، چاپ ششم.
۴۳. غفوریان نژاد، مصطفی و دیگران (۱۳۹۵)، «سقف مهریه در فقه امامیه»، فقه و اصول، سال چهل و هشتم، شماره پیاپی ۱۰۶، پاییز، صص ۱۱۴ - ۹۱.
۴۴. فتال نیشابوری، محمد بن احمد (۱۴۲۳ ق / ۱۳۸۱ ش) روضه الواعظین و بصیره المتعظین، قم، انتشارات دلیل ما، چاپ اول.
۴۵. فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۸ ق)، العین، بیروت، موسسه الأعلمی للمطبوعات، چاپ اول.
۴۶. فیروزآبادی، محمد، القاموس المحیط، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۹۹۷ م.

۴۷. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ ق)، الکافی، تحقیق و تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران، دار الکتب الاسلامیه، چاپ چهارم.
۴۸. کوفی قاضی، محمد بن سلیمان (۱۴۱۲ ق)، مناقب الامام امیرالمؤمنین (ع)، تحقیق محمد باقر محمودی، قم، انتشارات مجمع احیاء الثقافه اسلامیه، چاپ اول.
۴۹. گنجی شافعی، محمد بن یوسف (۱۴۰۴ ق)، کفایه الطالب فی مناقب علی بن ابی طالب (ع)، تهران، دار احیاء تراث أهل البيت (ع)، چاپ دوم.
۵۰. محب‌الدین طبری، احمد بن عبدالله (۱۳۵۶ ق)، ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی (ع)، قاهره، مکتبه القدسی، چاپ اول.
۵۱. مطهری، مرتضی (۱۳۹۳ ش)، سیری در سیره نبوی، تهران، انتشارات صدرا، چاپ شصت و ششم.
۵۲. مغربی، قاضی ابوحنیفه نعمان بن محمد (۱۴۱۱ ق)، دعائم الإسلام، تحقیق آصف علی اصغر فیضی، بیروت، دار الأضواء، چاپ اول.
۵۳. مفید، محمد بن محمد بن نعمان (۱۴۱۳ ق)، الإرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، تحقیق و تصحیح موسسه آل البيت (ع)، قم، المؤتمر العالمی لالفیه الشیخ المفید، چاپ اول.
۵۴. الرضا، علی بن موسی امام هشتم (ع) (۱۴۰۶ ق)، الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا (ع)، تحقیق و تصحیح موسسه آل البيت (ع)، مشهد، انتشارات موسسه آل البيت (ع)، چاپ اول.
۵۵. منقری، نصر بن مزاحم (۱۴۰۴ ق)، وقعه صفین، تحقیق عبدالسلام محمد هارون، قم، مکتبه آیت‌الله المرعشی النجفی، چاپ دوم.
۵۶. واعظی، احمد (۱۳۸۵ ش)، حکومت اسلامی، درس‌نامه اندیشه سیاسی اسلام، قم، مرکز مدیریت حوزه علمیه قم، چاپ چهارم.